

УДК 821.161.2.09–3

“МІСТО-МОНСТР МАЄ ПОМЕРТИ”: ПОСТКОЛОНІАЛЬНО-УРБАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

Стаття висвітлює цілісний образ міста, репрезентований художньою прозою Олеся Ульяненка, простежує засоби його творення, динаміку розвитку, вибудовує змістову парадигму цього образу-символу в контексті творчості письменника на засадах постколоніального дискурсу.

Ключові слова: проза Олеся Ульяненка, урбаністична література, образ міста, постколоніальний дискурс.

У сучасній українській літературі можемо вирізнити кількох письменників, для творчості яких надзвичайно значущою є проблема присутності “пострадянського чинника” в новітній (“незалежній”) українській людині, історії, соціальному бутті. Про це важливо говорити сьогодні, оскільки Україна в теперішній “переходовій добі”, скоріш усього, “надійно засіла”, судячи з інертності суспільного мислення, інтелектуальної “яловості” т. зв. еліт, низької політичної культури, дедалі виразніших тенденцій до авторитаризму й охлократії, відвертої “ідіосинкразії” владних структур до проблем народу – і соціальних, і – особливо – національно-духовних. Тоталітарна система з її безмовністю, бездіяльністю, безвідповідальністю залишається осердям державних інститутів (сказати реанімується заважає той факт, що вона ніколи й не зникала) і, поглиблена беззаконням, шириться на всі інші сфери народного життя. Тож увагу митців слова справедливо привертають до себе “форманти” свідомості сучасника – героя їхніх творів, з-поміж яких домінуючим залишається “комплекс *homosoveticus*’а” в усій своїй сутнісно-рольовій парадигмі – від “тварі тремтливої” до “тирана”. Так, наприклад, Юрій Андрухович, Василь Кожелянко, той-таки Лесь Подерев’янський – передовсім як великі сатирики – намагаються каталогізувати, не згірш за Дж. Свіфта, О. Бальзака, Н. Салтикова-Щедріна, “потворності” імперського стану, викликати щодо них негативну опінію в реци-

пієнтів, повернути читачів до пошуку інших, гуманістичних, цінностей. Оксана Забужко натомість заглиблена в психосвіт “людини пост-імперської”: письменниця і філософ, вона осмислює часто незворотні метаморфози душі тих, хто жив “там”, хто “вирвався”, говорить про глибинний ментальний колапс, що є ознакою руйнування особистості й нації. Сергій Жадан – послідовно у всіх своїх творах – із властивим для нього (й надзвичайно привабливим) “художнім раціоналізмом” та “соціальним (само)аналізом” викриває “радянське” як вульгарне, облудне самою суттю, руйнівне “зло в машкарі”, зірвати яку має за одну з цілей творчості. У найновішому його романі “Ворошиловград” (2010) читаємо про людину-“нуль” (з великодержавного погляду, *маргінала й ніщо*), яку хоч радянська, хоч пострадянська – “клонувана” – дійсність однаково вбиває своїм агресивним беззаконням й аморалізмом... Чільна ланка в цім переліку авторів – і Олесь Ульяненко, який витворив свою оригінальну “антиімперську” концепцію творчості, спрямовану до читача як гротескно-міфологічний месидж – візія Апокаліпсису.

Олесь Ульяненко (1962–2010) – сучасний український прозаїк. Від самого початку творчості на межі 80–90-х років минулого століття він посідає особливу нішу у вітчизняному літературному процесі, яку так чи так критики намагаються спроектувати: 1) або на російських “чорнушних” “вісімдесятників” (В. Орлова, Л. Петрушевська, В. Токарева) (В. Єшкілев, [1, с. 111]), 2) або на француза Л.-Ф. Селіна (з колонадою імен послідовників – Г. Міллер, Ж.-П. Сартр, Ч. Буковскі, В. Берроуз) (Роксана Харчук [2, с. 49]) тощо, водночас ніби “сором’язливо остерігаючись” визнати це явище як самобутнє, простежити його історичну й соціокультурну зумовленість, дослідити національну традицію. Ніла Зборовська “поета і містика” Ульяненка бачить у літературі представником “межової генерації, посталої в умовах тоталітарної

епохи і новонародженої держави”, підтримує тезу про його стильову спорідненість із письменниками т. зв. “Житомирської школи прози” (В. Медвідь, Є. Пашковський), пропонує глибокий аналіз творів “Зимова повість”, “Богемна рапсодія”, “Сталінка” [3]. Але в монографії “Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури” дослідниця робить несподівано ошелешливе й неприйнятне для нас “відкриття”: “За українською маскою Олеся Ульяненка приховується російський імперіаліст Олександр Ульянов з його неусвідомленим батьківським комплексом садиста. Тому ця творчість є зразком імітаційної могутності несвідомої імперської стихії, в полоні якої суб’єкт почуває себе дофіном диявола. Відповідно виникає потреба психологічного захисту від страшного в собі, яке набуває символізації психопатологічної (злочинної, гіпертрофовано сексуальної, збочено-ерогенної) дійсності” [4, с. 422], “<...> у творчості О. Ульяненка втілюється імперська заздрісна імітація, маскована під національного письменника, тому психопатологічне розщеплення української (материнської) тілесності проявляє лише диявольську сутність, тобто тьму несвідомого. У його творчості навіть не намічається еволюція, яка свого часу змінила портрет натураліста й апологета тваринної естетики Е. Золя...” [4, с. 426] тощо.

Між католицизмом і порнографізмом, між публіцистикою і прозою – мабуть, так на сьогодні можна узагальнити літературознавчі коментування письменницького набутку О. Ульяненка, а проте вага в національній (!) культурі його як майстра слова й мислителя досі залишається не виписаною, не зважаючи на два десятки виданих творів, звання Шевченківського лауреата. Нашою статтею маємо на меті, спираючись на усвідомлення того, що мистецьке (епічне) творення передбачає художній задум і вільне фантазування, а естетичне уявлення підпорядковується естетичному надзавданню, тому жодна інтерпретація художнього тексту не документалізує психосвіт особи автора, запропонувати “більш традиційний” погляд на творчість Ульяненка як *особливий антиімперський дискурс, породжений постколоніальним станом і громадянською свідомістю суб’єкта мовлення (творення)*. Одним із ключів прочитання тут бачимо образ міста – як такого, що продукує і пожирає світ; як соціального монстра, котрий давно вийшов із-під контролю людини-творця, перетворившись на пекло рукотворне

й убиваючи Всесвіт (на всіх його сковороднівських рівнях) своїми “міазмами”. Вирізнення концепції міста в прозі митця допоможе осягнути його гуманістично-національну позицію.

“Місто – щастя – помийниця” – ці три образи фігурують поряд майже у всіх романах О. Ульяненка, наголошуючи на соціальному ошуканстві й самообмані, заручником яких раптом стає людина. З дитинства їй нав’язують образ-мрію, говорять про дивний “сад”, вінець бажань і можливостей (там, де нас нема), – містечко, місто, столицю, і от вона виростає, дотикається до своєї *fata morgana* й опиняється на розпутьті: 1) розчаруватись, асимілюватись і зникнути; 2) не здаватися, рекультивувати образ-мрію, виснажитись і – зникнути; 3) пізнати й “перемогти” місто (його-таки методами) і – все одно – зникнути. Сучасне “не-книжне” місто, яке не дає жодного шансу для повноцінного духовного буття людини, – це істина від О. Ульяненка, гірка й неспростовна правда, яку не бажає приховувати автор, але так само не бажано осягати всі ми, звиклі до інертності, самозаспокоєння чи просто байдужі. Герої письменника (а певно, у житті і він сам) пройшли всіма цими шляхами: конали в муках; втрачали віру – в любов, у Бога, людину, владу, державу, у себе; звірили, заступаючи за всі межі закону й моралі, яких, насправді-то, й ...немає. Свій останній роман письменник завершує прикметною сценою: герой, його ровесник (а Ульяненко здебільшого суб’єктивує головного персонажа, котрий іде його життєвими дорогами й несе багаж всього особисто пережитого), озираючись у минуле (1979 рік), подумки “виловлює” себе колишнього:

“...ти вирвався і вижив, мати твою. Це як тупо, до безкінечності рахувати до мільйона, потім перемножити, забути цю хрєнь, починати від початку. А це цей пейзаж. Я не любив цей пейзаж на стелі, але зараз він дофрєчний: від нього тхнуло бловотинням, лайном, голодом, вибитими зубами, смертю, гоміками, драпом і до безкінечності, не вистачить алфавіту. Цілих двадцять з гаком років все це не приходило на пам’ять...”

Я сидів, чекав поїзда, дивився на розляпане біле місто на дахах, і не знав, що на мене чекає попереду... Та і не хотів знати, в тому була моя перевага: я ніколи не згадував... <...> Сидячи на лавці, зачовганій до лакового блиску тисячами задниць, я думав, чітко, прозоро: а чи змінив би я світ, аби це виявилось можливим; і як би я його змінив,

аби це було суттєво необхідним. А для чого? Який сенс? Людина все одно віднайде помийницю і назве це щастям” [5, с. 102].

Фатальне минуле запрограмувало й відповідне майбутнє – “без картинок і продовження”, “темний сон”. Таким чином, герой, пригнічений колоніальним досвідом, відчуває екзистенціальну виснаженість, абсолютну відсутність сенсу порожнього життя-виживання, омерзіння від цієї “запрограмованої некрофільї”, співучасником у якій є ввесь пострадянський соціум. Шансу позбутися “досвіду раба”, відсікти його, викинути з пам’яті і початись як *tabula rasa* він не допускає, адже пам’ять – це його останній притулок, вистражданий світ самтотожності, модифікований чи мутований, але з неперервним пракоренем. Герой свідомо прирікає себе на загибель “у єгипетській пустелі”, на шляху до інакшого буття, але тільки разом із “проріхою на людність” – імперсько-тоталітарною системою, “коліщато-гвинчастим індустріалом”.

Образ міста дещо відмінний своїм змістовим навантаженням у різні періоди творчості Олесея Ульяненка й навіть у межах одного твору. Так, у “Сталінці” на початку – це “переввернута мушля”, “виїдена мушля” зі схожими описами: “бемкання межового годинника, запустілі артерії вулиць зі слинявою сльотою, шарудіння змоклик газет і яскраво розтягнуті смуги світла” [6, с. 21]; “чорна переввернута балія з порожнім нутром, із свічками мертвих ліхтарних стовпів”, “хижо окресленими контурами” [6, с. 25]. Поки що це *німий свідок* нелюдських страждань Лопати й Лорда, які втікають із божевільні, але чимдалі більше воно наливається світлом – червоно-жовтим, огненним, загрозливим. Митець показує місто з пташиного польоту – як *крематорій*, з якого людині немає жодного рятунку:

“Птахи летіли над широким пластом чорної землі, перекидаючи важко крилами, проламавши нетривку тишу; вони зирлили донизу чорними голками очей, – позаду маячили, ховаючись, рідні обійстя; птахи прощалися з людьми, бо по третьому дні льоту вони, перетнувши океан, сядуть на зимівку десь у скелях безлюдних і тихих островів; пролітаючи над чорною ріллею, вони високо скинули тіла, пропанахуючи туге, вологе осіннє повітря, і ватаг, голосно кугикнувши, полишив за лівим крилом місто із гостроверхими вежами, червоними од нічного освітлення коробочками будинків, сизі артерії залізничних колій, де поналипали – один до одного – немов виводок черепих, брунатні й

зелені вагони, що їх волокли, сопучи, паротяги; будинки рудим крабом розтяглися перед тонким зором ватажка, і він, полишаючи землю, немов щось зрозумів, ще раз протяжно кинув голос, – на цей раз до міста: чорні перетинки вулиць, повзучі змії електричок, трамваїв, що слимаками виповзали на світлі плями підсвіченого з-за хмар міста; і тоді згряя піднялась вище, вище, вище, внизу лишилося місто, що брунатним згустком темніло чим далі, тим більше, тільки ртуттю віддавала вода, і по мертвих осінніх плесах ходили вируни, а вітер не годен був зупинити сірого диму, що купкою збивався над чавунними огорожами кладовищ, моргів, медичних закладів, крематоріїв, виправних колоній, загороджених колючим дротом; ватаг наостанок кинувся сторчголов, свердлячи туге повітря, креснув, тягнучи за собою зграю над високовольтними стовпами; низько над мертвим горбом лісу билися пташині крила; ватаг повернувся й сам влетів у вир тремтячих людських душ, підхопивши їх у вирій; згряя зробила коло доквуж сонця, вдарила сумним суремним голосом над поверхнею землі, і за годину місто лишилося позаду, червоно займалось небо” [6, с. 29].

Бачимо, що “дим вітчизни” не стільки ностальгійно-солодкий, скільки смрадно-трупний, а спасінням людині в цім мертвотному крематорії може стати лиш смерть. “Червоне око” міста вгризається у все довкіл, розливає жовч, плюється словами-покручами, відкладає в людей свої отруйні яйця – і множить гаддя, очима покійників зирять шиби будинків, зникають сни про майбутнє. Навіть птаство передчуває загибель краю: куди вертатися? Тож закономірна поява у творах наступного періоду творчості письменника (кін. 1990-х – поч. 2000-х років) міста – вже повноцінного персонажа – як “матриці”, що генерує інфернальних героїв романів “Син тіні” (2002), “Знак Саваофа” (2003), “Дофін сатани” (2003) та ін.

“Велетенський пітон” міста, замаскований гарним спорудами, високими й велемудрими установами, фонтанами й галереями як знаками добробуту, насправді смертельно отруйний: він “гробить наше життя” через ілюзію [5, с. 17], топить у каналізації своїх нечистот, калічить морально і фізично. Цей імперський монстр проковтнув українське село, його мораль, добробут, міцні родинні та хліборобські традиції; він послідовно винищує чоловіків – роки за роками, виплоджуючи покоління безбатченків і безхатченків, здебільшого вурків

та їх жертв; плюгавить священну чистоту жінки-матері, жінки-берегині; руйнує авторитет старійшини, лідера, священника, Бога; нівечить віру, надію, любов; зчавлює націю в смертельному кільці деградації. Ульяненко знаходить йому ще одне влучне означення – “зона”; “закон зони” – це і є т. зв. виживання всіма способами, здебільшого виключно фізичне, насправді тупе конання по цей бік дроту, що передається спадково: “...я зрозумів: тут немає облич, ані у міста, ані у людей. На все це можна дивитися, як на сніг, як на дощ, як на тимчасову стихію. Люди, події, намагання імітувати життя – зникне при найпершому ліпшому випадку... Достатньо одного невловимого поруху, десь там, вище ніж туди, куди сягає думка...” [5, с. 100].

Місто – “змія”, “ганчірка”, “мавзолей глистів”, “поламана іграшка” тощо – такий оповідний фон і скандального роману “Жінка його мрії” (2009), та саме в цій творі з багатою топонімією (детальним виписуванням районів і забігайлівок Києва тощо) ми знаходимо назву “Совдепія” – мов діагноз, що його і сам автор не знає, як лікувати. Звідси “брутальна” стилістика його прози – як згущена гротескна альтернатива до безкінечних спроб у літературі життя прикрасити, оплакати чи спростити (подібні художньо-змістові ознаки виявляють себе, наприклад, у дистопіях, какотопіях як підвидах антиутопії).

Пекельне жерло клону “Совдепії” – міста, за Олесем Ульяненком, наразі неподоланне. Воно поглинуло героїв письменника, урізало віку самому митцеві, який у незавершеному романі “Пророк” ніби між іншим, але так щемливо-приречено зауважив: “Тоді я ще був живим... Ви що, не помітили: цю історію розповідають три різні істоти...” [7, с. 59]. Концепція урбаністичного дискурсу прозаїка, таким чином, зводиться до застороги (*це місто хоче стояти вічно!*), а його нам послання – долати мерзотну потвору *homosoveticus*’а в собі самих усією силою власної волі й чистотою душі, духовно перенароджуватися, воскресити з “живих мертвих”.

Література

1. Єшкілев В. Ульяненко Олес / В. Єшкілев // Плерома 3’98. – Ів.-Франківськ, 1998. – С. 111–112.

2. Харчук Р. Олес Ульяненко // Харчук Р. Лекції про сучасну українську прозу. Ч. 1 / Р. Б. Харчук // Бібліотечка “Дивослова”. – 2007. – № 5. – С. 49–51.

3. Зборовська Н. Олес Ульяненко – поет і містик / Ніла Зборовська // Кур’єр Кривбасу. – 1999. – Ч. 110 – С. 161–171; Зборовська Н. Містична безодня у прозі Олесе Ульяненка // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів: Літопис, 1999. – С. 160–178.

4. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.

5. Ульяненко О. С. Там, де Південь / О. С. Ульяненко. – Харків: Треант, 2010. – 160 с.

6. Ульяненко Олес. Сталінка / Олес Ульяненко // Сучасність. – 1994. – Ч. 9. – С. 21–76.

7. Ульяненко Олес. Пророк. Уривок з роману / Олес Ульяненко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету “Рідний край”. – 2009. – № 2 (21). – С. 44–59.

Halyna Bilyk

“City-Monster Ought to Die”: the Postcolonial and Urban Discourse in Oles’ Uliianenko’s Works

In the article the author analyzes the holistic image of the city in Oles’ Uliianenko’s prose, researches the means of its creating and the dynamics of development, and builds the semantic paradigm of this image-symbol in the context of writer’s works based on the principles of postcolonial discourse.

Keywords: Oles Uliianenko’s prose, urban literature, image of city, postcolonial discourse.

Галина Билык

“Город-монстр должен умереть”: постколониально-урбанистический дискурс творчества Олесе Ульяненко

Статья раскрывает целостный образ города, репрезентированный художественной прозой Олесе Ульяненко, прослеживает средства его создания, динамику развития, выстраивает смысловую парадигму этого образа-символа в контексте творчества писателя на основе постколониального дискурса.

Ключевые слова: проза Олесе Ульяненко, урбанистическая литература, образ города, постколониальный дискурс.

Надійшла до редакції: 17.09.2010 р.

